

BEVARING

AF BYHUSE

I VEJLE MIDTBY

FORORD

Byrådet vil gerne medvirke til, at de gamle bevaringsværdige huse bygges om og vedligeholdes på en måde, så vi kan forbedre og bevare nogle smukke gadebilleder i byen.

Byrådet arbejder på at skabe en smukkere by på flere områder. Det gælder høj arkitektonisk kvalitet i nybyggeriet, forbedring af det visuelle miljø i gaderne ved nye belægninger, belysning, beplantning, bænke og lignende byudstyr.

Ligeså vigtigt er det at værne om de bevaringsværdige bygninger, da det i dag er umuligt at genskabe denne bygningskultur.

Formålet med dette hæfte er at sætte fokus på denne kulturarv og give nogle gode råd om, hvordan vi kan få den endnu mere frem i gadebilledet.

Byrådet vil også fortsætte byfornyelsesarbejdet, som har været med til at skabe nogle smukke byområder siden 1980, og mange ombygninger sker også som private arbejder uden offentlig støtte.

Uanset om ombygningerne foregår som privat eller offentligt støttet arbejde, er det huse fra samme periode. Det er derfor lige vigtigt at bevare husenes sjæl og arkitektur.

Det er Byrådets håb, at vi fremover vil se mange ombygninger, hvor den arkitektoniske kvalitet er stor.

Vejle Byråd, september 1997

INDLEDNING

Denne vejledning skal ses som en hjælp til alle, der står over for en ombygning af et byhus. Dvs. en etageejendom, der er bygget sammen med andre byhuse, der indeholder boliger eller kontorer uden for strøgområdet. Det kræver kærlighed til huse at have med en gammel bygning at gøre. Så hvis du ejer et gammelt byhus, forpligter det. Til gengæld får du også en stor glæde ved at have et

velholdt og smukt hus.

Ejeren har altså et stort ansvar for at bevare den bygningskultur og den historie, der ligger i huset. Det gælder også ejerens rådgivere og håndværkere.

Står du over for at skulle forbedre eller vedligeholde et hus, rejser spørgsmålet sig: "Hvad er rigtigt, og hvad er forkert?" Der findes ikke noget let svar på det spørgsmål, og heller ikke kun ét svar.

Det drejer sig om at bevare huset i den ånd, det er bygget i, uden at man behøver at forfalde til ren nostalgi. For ejeren er det vigtigt at vide, hvordan huset oprindeligt har set ud, og hvordan det har indgået i gadebilledet. Du må så forsøge at få samme resultat frem efter en ombygning. Det gælder også, hvis huset skal bruges til noget andet end tidligere.

Formålet med hæftet er

derfor at fortælle om nogle af de forhold, som du skal være særligt opmærksom på. En hjælp til at vurdere, om det er den rigtige løsning, der er valgt. Hæftet er altså ikke nogen facitliste, og det indeholder ikke forslag til at løse detaljer. Her henvises i stedet til bøger, der giver svar på stort set alt ved en bevarende ombygning. Se sidst i hæftet.

Som ejer skal du være opmærksom på, at der

mange steder er bevarende lokalplaner, der bestemmer, at alle ændringer af facaden skal godkendes af kommunen, før arbejderne sættes i gang.

Du er også altid velkommen til at hente råd og vejledning i Teknisk Forvaltning. Byhistorisk Arkiv kan i mange tilfælde hjælpe med oplysninger om husenes historie i form af fotos, tegninger og andet materiale.

2

Forsidefoto: Jernbanegade 6 & 8

1 Havnepladsen 1

2 Nørrebrogade 29 – fin renovering

3 Jacob Gades Gård, Jernbanegade

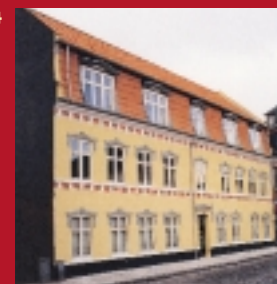
– nyt og gammelt i smuk sammenhæng

4 Strandgade 6 – smuk restaurering

3

4

- 1 Langelinie 31 – gavlparti
- 2 Langelinie 24 – fin markering af sokkel
- 3 Gormsgade 13 – fint pudset hus
- 4 Skyttehusgade 25 – fint hus med mange detaljer
- 5 Jernbanegade 6 – fin restaurering af pudset hus
- 6 Vedelsgade – Orla Lehmannsgade – smukt rødstenshus
- 7 Jernbanegade 22 – smuk indgang med malet sokkel og granittrappe

FACADER

1 Fjordgade 6 – pudset hus

2 Staldgaardsgade 17
– udsmykning af gavl

3 Enggade 7 – sorte gavle

4 Holmen 15
– hus med puds og mursten

5 Grønnegade 30 – kalket hus

6 Holmen 15 – gårdfacade

2

3

4

PUDS-VANDSKURING

Mange huse har puds i stueetagen og mursten på etagerne oven over. Der er også mange huse, der har puds på hele facaden. Disse pudsede huse skal bevares.

Du bør derimod ikke pudse en blank mur, der er i orden og uden skader. Puds skjuler det liv, der er i teglstenene, og husenes karakter kan ændres fuldstændigt, og mange detaljer går tabt. Men tegl kan være så medtaget, at murværket ikke kan bevares, og her er pudsning en mulighed for at bevare muren.

OVERFLADEBEHANDLING

Der findes mange forskellige former for overfladebehandling af facaden som f.eks. plasticmaling, olie-maling, cementmaling, silikatmaling og kalk.

Det er meget vigtigt at få en faglig vurdering af muren for at finde den rigtige overfladebehandling. Ellers kan overfladen skalle af efter kort tid.

Plasticmaling vil ofte skalle af.

Hvis man vil have et hus med megen glød i, skal facaden behandles med kalk, der giver et farvespil, som ingen type maling kan give. Men hvis kalken skal holde, er det vigtigt, at pudsningen egner sig til at blive kalket.

FARVER

Du skal vælge farver, der er karakteristiske for gaden. Det kan være en smuk løsning at markere gesimser, indfatninger og lignende, og her må farverne ikke blive så mørke, at skyggevirkningerne forsvinder.

Synlige mindre galve bør males sorte, da det er en gammel tradition i Vejle. Gavlene må gerne dekoreres, hvis motivet har et kunstnerisk indhold, heri kan også indgå reklamer for et firma eller lignende. Derimod må "rene" reklamer ikke bruges.

5

6

5

SKALMURING

Du bør ikke opsætte teglskaller, mosaikker, natursten og lignende, da det ændrer husets karakter totalt. Evt. gesimser, sålbænke og lignende forsvinder eller bliver mindre fremtrædende i facaden.

Hvis murstenene er så medtagede, at skader ikke kan repareres, bør husene i stedet pudses eller vandskures og males. Herved kan de fleste bygningsdetaljer bevares.

RENSNING

Murstensfacader kan renses med vand og rensmiddel, der ikke ødelægger murstenene. Ved rensning af facadesten skal sandblæsning undgås, idet stenenes overflade ødelægges. Vand og snavs trænger lettere ind i muren, og den bliver hurtigt tilsmudset igen, og der er

stor risiko for fugtskader i muren.

Ved pudsede facader kan sandblæsning godt bruges.

TILMURING

Ved tilmuring af døre, vinduer eller ved reparationer i muren bør du bruge sten af tilsvarende karakter som de eksisterende, og naturligvis mure i samme forbandt. Evt. gesimser og lignende skal man også være opmærksom på, så de bevares eller genskabes.

2

DEKORATIONER

Dekorationer som gesimser, fordakninger, og murstensudsmykninger skal bevares. De er i høj grad med til at gøre husets facade mere oplevelsesrig.

1 Sandblæst mursten

– overfladen er blevet skadet

2 Skyttehusgade 28

– god skiltning tilpasset huset

3 Langelinie 51 – hus med skalmuring. Detaljer er gået tabt

4 Langelinie 45 – figur i murværk

PLADEBEKLÆDNINGER OG SKILTE

Opsætning af facadebeklædninger i form af træ, plastic, metal og lignende skal undgås på facaden, da det skjuler

bygningen, og mange detaljer forsvinder. En skiltning kan udføres med løse bogstaver eller med udhængsskilt, så den kan

indpasses på bygningen. Derimod giver en skiltkasse sjældent et godt resultat.

Disse bygningsdele bør også bevares som en vigtig del af husets udtryk. De er ofte med til at markere gadehjørner og giver liv i gadebilledet.

De giver også bedre lys i stuerne, og beboerne kan følge med i, hvad der sker på gaden.

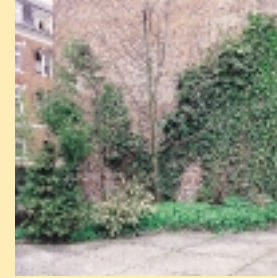
Mange altaner udskiftes, og de nye altaner skal udformes i overensstemmelse med husets arkitektur.

Det giver et smukt og grønt indtryk af en ejendom, hvis der plantes op ad mure eller gavle, og beplantningen kan vise årstidens farver.

Beplantning op ad en gavl beskytter murværket, og den er med til at isolere gavlen.

1

2

3

1 Ørstedsgade 21-23 – smukke huse med karnapper

2 Ørstedsgade 25 – beplantning op ad gavlen

3 Ørstedsgade 16 – smukt hjørnetårn

4 Tønnesgade 35 – smukt hjørnetårn

5 Vedelsgade 59, "Vedelsborg" – fint detaljerede vinduer i trapperum

6 Langalinie 45 – detaljer med beslag til flagstand og gadespejl

7 Nørrebrogade 51 – frise med håndværk, motiver på facaden

4

5

6

7

T A G

Ved udskiftning af tagbelægning bør der lægges et tilsvarende tag som de oprindelige materialer (tegl, skifer, zink, tagpap). I stedet for naturskifer kan eternitskifer benyttes.

Derimod virker andre materialer som bølgeeter-

nitplader, stålplader og betontagsten fremmede på en gammel bygning, og det arkitektoniske udtryk forringes. Ligeledes ældes disse materialer meget forskelligt fra tegl, træ og puds, og de vil ikke få den samme patina som de oprindelige materialer.

1 Langelinie 39, 41, 43 – huse med kviste og ovenlys

2 Fjordgade 8 – taget har fået udhæng

3 Jernbanegade 6 – god udformning af kviste

4 Holmen 13 – fin muret kvist

5 Havnegade 5 – siderne i kvistene er for brede

6 Nørrebrogade 51 – god udformning med kvist

TAGFORM

For at bevare en bygnings arkitektoniske udtryk bør den oprindelige tagform beholdes. Det betyder normalt et sadeltag eller mansardtag. Det er meget uheldigt at udføre et tag med udhæng, hvis ikke huset oprindeligt er

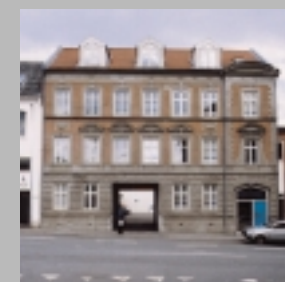
bygget med det. Inddækning af en hovedgesims skal undgås, da overgangen mellem mur og tag spiller en stor rolle for husets karakter.

KVISTE OG OVENLYS

Kviste skal bevares, da de er meget vigtige for husets arkitektur. De er med til at gøre taget levende, og tagrummene bliver mere oplevelsesrige med kviste. Ved indretning af en tagetage bør der

også udføres vinduer som kviste, og de skal være i overensstemmelse med den lokale tradition. Størrelsen skal passe til taget. Siderne (flunkerne) på en kvist må ikke blive for brede pga. isolering. Hvis det ikke kan lade sig gøre at lave en kvist, kan

ovenlysvinduer bruges, men de må ikke blive for store. To små vinduer med mellemrum er ofte bedre end ét stort.

2

3

4

5

6

- 1 Nedløb i plast
- 2 Nedløb i zink
- 3 Havnegade 27 og 29 – to fine huse med kviste og brandkamme, nr. 27 mangler skorsten
- 4 Nyboesgade 8-24 – skorstenene er bevarede
- 5 Fredensgade 13 med parabolantenne

TAGRENDER OG TAGNEDLØB

Tagrender af plast må ikke bruges, da det er et “nyt” materiale, som virker fremmed på gamle huse. Det har en overflade, der er forskellig fra naturmaterialerne i husene.

Endvidere kan det være svært at tilpas-

se nedløb til bygningsfremspring.

Tagrender og nedløb skal udføres i zink.

SKORSTENE OG BRANDKAMME

Disse bygningsdele er med til at afslutte huset. De giver taget liv ved at bryde store tagflader, og de skal bevares. Hvis skorstenen ikke benyttes, kan den bruges til andre funktioner som aftræk fra brændeovn eller ventilation,

eller blot stå som en del af huset.

PARABOLANTENNER

Opsætning af parabolantenner på facader eller tage virker skæmmende, og de må ikke bruges. Hvis der ikke er fællesantenne i området, skal paraboler placeres, så de ikke er synlige på facaden eller taget.

De oprindelige vinduer i et hus skal bevares, da de fagopdelte vinduer med eller uden sprosser fremhæver bygningens karakter. Sammen med røde mursten er hvidmalede vinduer en typisk dansk bygningstradition.

Hvis det ikke er muligt at bevare eller reparere de oprindelige vinduer, skal nye vinduer tilpasses mest muligt efter de gamle mht. fag, rammer og sprosser.

Originale vinduer med enkelt glas er som regel med fine sprosser. Ved udskiftning med termovinduer vil sprosserne blive kraftigere, og du skal derfor overveje dobbelte rammer eller forsatsvinduer. Herved kan man bevare den fine udformning af ramme og sprosser

og undgå store ændringer i husets facade.

Du bør være meget opmærksom på betydningen af udformningen af træprofiler. En smukt profileret træramme giver et blødt lys med mange skygger, mens en meget kantet profil ofte virker forkert.

Vinduer i plast kan ikke udformes så fint og spin-kelt som træ. Vinduerne kommer let til at virke for dominerende i facaden.

Det er vigtigt, at nye vinduer åbnes på samme måde som gamle. Det vil normalt være sidehængte rammer. Vinduer, der kan drejes, vil næsten altid få for kraftige dimensioner i træet. Det virker forkert. Ved udskiftning må du ikke bruge pladebeklædninger i en buet blæn-

ding over vinduet. Hvis de oprindelige vinduer havde buet overkarm, bør de nye også have det.

Hvis det er nødvendigt med en pladebeklædning, skal der bruges en uprofileret plade, malet med dækkende maling.

Ved udskiftning af vinduer i etageejendomme bør alle vinduer udskiftes samtidigt, og de bør være ens.

Vinduer og alt andet træværk bør som hovedregel males med dækkende maling i stedet for træbeskyttelse, da denne metode passer dårligt til gamle huse.

6

7

1 Vippevindue i plastic og sprosser mellem termoglasset.

Forkerte dimensioner

2 Langelinie 17 – før udskiftning

3 Langelinie 17 – efter udskiftning

4 Nyt dannebrogsvindue med termoglas – god udformning

5 Nyt 3-fags vindue med termoglas – god udformning

6 Hus på vej til udskiftning af vinduer

7 Vippevindue i plastic

2

3

4

5

DØRE OG PORTE

- 1 Vedelsgade 4 – gammel dør
- 2 Ørstedsgade 14 – ny dør med fyldninger. God løsning
- 3 Skyttehusgade 34A – plasticdør med glaspartier
- 4 Havnegade 29 – fin gammel port
- 5 Havnegade 27 – ny port tilpasset huset
- 6 Skyttehusgade 36 – smuk indgang
- 7 Havnegade 29 – meget fin portgennemgang

De gamle døre og porte er ofte smukke, og de er en vigtig del af huset. De fortæller om huset og dets beboere. En smuk og velholdt dør "signalerer", at der også inden døre er pænt og velholdt.

Gamle døre skal ikke beklædes med lister eller

plader. I stedet skal de sættes i stand, da en beklædning virker forkert på en gammel bygning. Træindfatninger eller glaspartier skal man også passe godt på.

Hvis det ikke kan lade sig gøre at bevare en dør, bør en ny svare til den oprin-

delige. F.eks. bør en fyldningsdør udskiftes med en fyldningsdør. Enten som en nøjagtig kopi af den gamle eller en dør, hvor det mest karakteristiske fra den gamle er taget med.

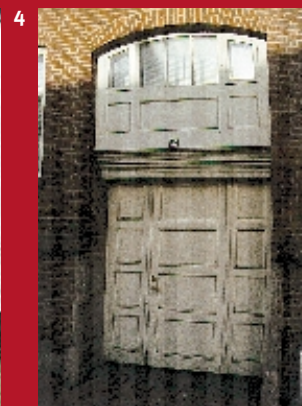
Du bør undgå døre med store glaspartier og døre,

der normalt hører til i et parcelhus. Døre og porte bør males med dækkende maling.

Hvis der skal sættes en portdør i, skal den passe til et gammelt hus. Det gælder detaljering og materialets tykkelse, far-

ve m.v. F.eks. virker en galvaniseret låge fremmed i sammenhæng med et smukt hus. Der kan udmærket laves en smuk ny låge med elementer hentet fra gamle smedjærnslåger, uden at det behøver at være meget kostbart.

7

6

GÅRDRUM, GARAGER OG UDHUSE

Til en ejendom med gode bokvaliteter hører også et godt gårdrum, hvor der er opholdsarealer. Belægning, græsarealer, beplantning, belysning, borde og

bænke skal være indbyggende. Garager, udhuse og lignende er nødvendige for en ejendom. Disse bygninger kan være bevaringsværdige og indgå

som en vigtig del af hovedbygningen. Der gælder derfor de samme forhold vedrørende ombygninger som nævnt før. Ved opførelse af nye

udbygninger gælder det om at fastholde karakteristiske ting fra den eksisterende bebyggelse til nybygningen, så der opstår en sammenhæng.

Du skal være opmærksom på, at en carport, der er normal i et parcelhusområde, ikke kan indpasses med et godt resultat i et byområde.

2

1 Havnegade 29 – smuk sammenhæng i bygninger og belægning

2 Havnegade 27 – opholdsareal med udendørs rum

3 Fællesareal ved Staldgårdsgade, Vedelsgade

4 Strandgade – Langelinie
– fint fælles opholdsareal

3

4

HEGN OG MURE

- 1** Fjordgade – hegn af trykimprænerede brædder passer dårligt ind i gaden
- 2** Worsaaesgade 2 – fin mur mod gaden
- 3** Vedelsgade 44 – fint opholdsareal

Hvis bebyggelsen ikke går helt ud til vejskel, er det ofte nødvendigt med et hegn. Den bedste løsning vil normalt være en mur, der i karakter svarer til hovedhuset.

Et tæt plankeværk lavet af høvlede brædder er også en mulighed. Plankeværket skal males med dækkende maling i en mørk farve. Trykimprægneret træ må ikke stå ubehandlet, da farven ikke er karakteristisk for en bygade.

Fletheegn og andre typer hegn, der bruges ved terrasser, passer ikke ind i et gadebillede.

2

3

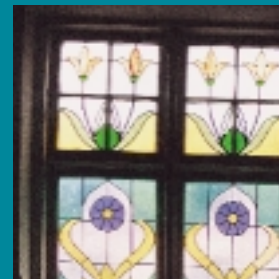
1 Langelinie 24 – god løsning på bevaring af døre efter brandsikring

2 Ørstedsgade 5 – smukt trapperum med mange detaljer

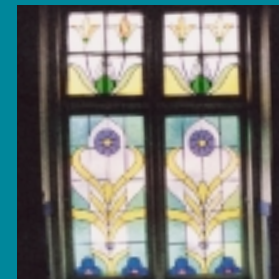
3 Glasmosaik i Ørstedsgade 16

4 Ørstedsgade 18 – trapperummet har mistet detaljer ved brandsikring

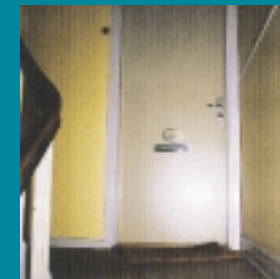
1

2

3

4

BRANDSIKRING

De gamle huse har som regel den samme smukke udformning indenfor som udenfor på facaden. En trappe med svunget gelænder, paneler op ad væggene, fyldningsdøre med glaspazier og stuk vil aldrig kunne udføres igen. Så det gælder om at passe meget godt på interiøret.

Her er kravet om brandsikring et særligt problem, da det er vanskeligt at bevare de eksisterende forhold. Der er dog mange måder at opfylde reglerne om brandsikring, og der skal vælges en løsning, der bevarer mest muligt af et trapperums detaljer.

Døre med glaspazier kan f.eks. beklædes på den indvendige side af døren i stedet for at udskifte den med en ny. Herved bevares noget af detaljeringen i trapperummet.

Du skal være opmærksom på, at træ ikke må bruges til beklædning i trapperum og til lofter og vægge inde i boligerne.

Det følgende afsnit beskriver kort de generelle retningslinier, som du bør følge ved ombygninger. Der kan være særlige forhold, der gør, at der må bruges andre løsninger. De skal overvejes nøje for at få et heldigt resultat.

1 Fredericiagade 21 – smukt hus

2 Vedelsgade - Orla Lehmannsgade

FACADE

Sokkel

- Soklen skal stå som en selvstændig del af huset, og den skal have en rimelig størrelse i forhold til huset.
- Eksisterende sokler med profileringer skal bevares.
- Trappesten bør udføres med granitsten.

Murværk

- Facader af mursten skal bevares.
- Ved reparationer skal gesimser, bånd, mønstre og andre detaljer i murværk bevares.
- Alle former for facadebeklædninger som teglskaller, træ, metalplader, eternitplader, mosaikfliser, sandsten og lignende må ikke bruges.
- Undgå sandblæsning, og brug i stedet andre former for rensning, der ikke skader murstenenes overflade.
- Karnapper, tårne og spir skal bevares, hvis de er oprindelige.
- Vælg farver til overfladebehandling, der er i overensstemmelse med områdets karakter.

Parabolantenner

- Parabolantenner og ventilationsanlæg må ikke placeres, så de er synlige på facader eller tag.

Skilte

- Skilte skal have en rimelig størrelse i forhold til bygningen.
- Skilte må ikke dække gesimser eller andre former for udsmykninger i facaden.
- Skilte skal udformes som løse bogstaver eller malet på facade.
- Skilte må ikke placeres højere end mellem stueetage og første sal.
- Stærk belysning må ikke bruges.

2

RETNINGSLINIER FOR OMBYGNING

1

TAG

1 Skyttehusgade 17

2 Koldingvej 1 – smukt hus med særprægede kviste

3 Skyttehusgade 36 – fint hus med kviste

- De oprindelige materialer som tegl og skifer skal fastholdes.
- Sort eternitskifer kan bruges i stedet for naturskifer.
- Bølgeeternit, betontagsten, stålplader og andre materialer må ikke bruges.
- Den oprindelige tagform skal bevares.
- Udhæng må ikke bruges, hvis det strider mod husets arkitektur.

Kviste og ovenlys

- Kviste skal bevares i oprindelige dimensioner.
- Siderne (flunkerne) på kviste skal beklædes med zink. Hvis de udføres af træ, skal de males med dækkende maling.
- Nye kviste skal udformes, så de har en harmonisk størrelse i forhold til taget.
- Ovenlys skal afpasses tagets størrelse. To mindre er ofte bedre end et stort.

2

3

- Tagrender og tagnedløb skal udføres af zink eller kobber.

1

- Vinduer skal bevares med den oprindelige udformning og størrelse på sprosser.
- Dannebrogsvinduer skal have fire oplukkelige rammer.
- Dannebrogsvinduer udført som vippevinduer må ikke bruges.
- Vinduer må kun udføres i træ.
- Vinduer tilpasses murhullerne. Tilpasningsstykker med pladebeklædninger må ikke bruges.
- Vinduer skal males med dækkende maling.

- Døre skal laves som de oprindelige døre, større glaspartier må ikke bruges.
- Porte skal udføres i overensstemmelse med husets karakter.
- Døre må kun laves i træ.
- Døre og porte skal males med dækkende maling.

- Trappegange skal brandsikres under hensyn til udsmykninger og detaljer i trapperummet.
- Oprindelige døre bør bevares. Hvis de er med glaspartier, skal brandsikringen udføres med en plade på bagsiden af døren. Andet udstyr som håndgreb, brevsprækker mv. skal bevares. Træ må ikke bruges til beklædning i trapperum og til lofter og vægge inde i boligerne.

- Gårde skal være indbydende. Vælg god beplantning, belysning og møbler.
- Udhuse skal renoveres i overensstemmelse med forhusets karakter.

1 Holmen 13 – nedløb af zink

2 Langelinie 24 – god renovering af udhus og gårdum

2

- Hegn i skel mod gade skal udføres som mur eller plankeværk i glat, malet træ.
- Fletheegn, hegn af brædder med vandret eller lodret opsætning må ikke bruges.
- Låger og porte skal udføres med samme karakter som oprindelige porte.

HER KAN DU LÆSE MERE

Byhuset. Byggeskik i Købstaden. Gyldendal 1980, Curt von Jessen.

Om byggeskik og vedligeholdelse. Fredningsstyrelsen 1985.

Bedre Renoveringsskik, Boligministeriet og Energiministeriet 1984.

Information om bygningsbevaring 1996. Løssblade udarbejdet af Planstyrelsen.

Københavns Farver, Bente Lange 1996.

Facadehåndbogen, Maleteknisk Rådgivning 1997.

Bøgerne indeholder mange oplysninger og giver løsninger på langt de fleste spørgsmål, der opstår ved en bevarende ombygning.

Bøgerne kan ses i Teknisk Forvaltning.

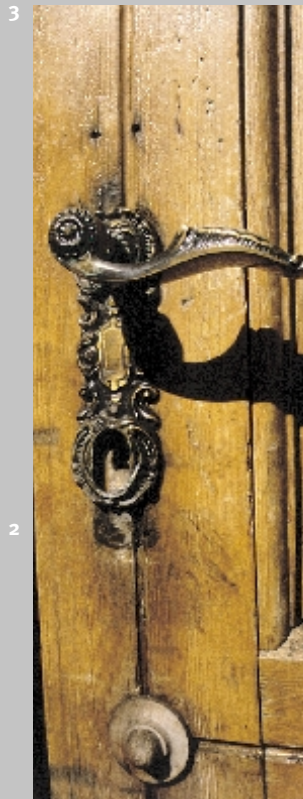
1 Langelinie 45 – smuk frise

2 Jernbanegade 18 – smukke detaljer

3 Skyttehugade 23 – detalje på port

4 Skyttehugade 23 – smuk port

5 Jernbanegade 22 – nyt trappeparti
har tilført det gamle hus nye mulig-
heder

ARKITEKTURHISTORIE

I dette afsnit fortælles om de forskellige perioder i arkitekturhistorien, der kan findes i Vejle. De fleste huse i de ældre byområder er opført i perioden 1850-1930.

I Østbyen omkring Langelinie er ca. 75% af husene opført i perioden 1850-1910, heraf alene 30% imellem 1900 og 1910, og enkelte er fra 1825-50.

Nørrebrogade er opbygget fra 1840, og Skyttehusgade er fra ca. 1890. Vestbyen omkring Nyboesgade og Vesterbrogade er udbygget i perioden 1890-1925. Staldgaardsgade og Vedelsgade er også bygget i denne periode.

Den sydlige del af Midtbyen omkring Fredericiagade og Koldingvej er

opført i perioden 1890-1910.

Byggeriet i 1800-tallet skulle – ligesom i dag – søge at afspejle strømningerne i samfundet. Begrebet “stil” opstår. Tidligere talte man ikke om “stil”, fordi byggeskikken var noget selvfølgeligt, som var udviklet umærkeligt over mange år. Men nu var samfundsudviklingen begyndt at gå hurtigere, og 1800-tallets arkitektur afspejler en søgen efter nye måder at bygge på.

Og udviklingen skete så hurtigt, at arkitekterne og bygmestrene måtte skele til tidligere tiders traditioner, når de stod overfor en byggeopgave. Nutiden var for kompliceret – og det var lettere at bruge historien til at beskrive nutiden.

1800-tallets huse har motiver fra f.eks. græsk, romersk, italiensk og gotisk arkitektur. Det var efterligningernes århundrede, hvor arkitekter og bygmestre mere eller mindre frit fortolkede historien. Et særligt markant eksempel i Vejle er rådhuset, der er opført i 1879, men som er bygget i næsten middelalderlig gotik.

Det var en tid, hvor arkitekterne, kunstnerne og håndværkerne rejste rundt i Europa – tog “på valsen” – for at studere de klassiske idealer. Rejserne gik ofte til Italien.

Det var ikke altid arkitekterne, men ofte de lokale håndværksmestre, der stod for boligbyggeriet til borgerne. Alligevel skete der afsmitninger

fra monumentalbyggerier (rådhus, herregårde, kirker, hospitaler), som arkitekterne opførte. Det var ikke mindst, fordi begrebet “mode” for alvor slog igennem. Hvis der var en arkitekt på byggeriet, var det ofte kun for at udsmykke facaden. Husene i 1800-tallet varierer kun lidt i deres indre opbygning.

Til gengæld er der gjort meget ud af, at huset skal markere sig kraftigt i bybilledet.

Sidst i 1800-tallet var denne tendens så fremtrædende, at der blev udgivet kataloger over facadeudsmykninger og stuk. Disse kataloger minder om vore dages typehuskataloger, men der var kun tale om elementer til facaden.

1

I det følgende skildres udviklingen i den arkitektur, man kan se i Vejle. Det er vanskeligt at gøre enkelt pga. den “forvirring”, som tiden var præget af. Nogle perioder overlapper hinanden. Nogle huse indeholder træk fra forskellige strømninger. Endelig har en del huse gennemgået ombygninger, som gør dem svære at placere stillemæssigt.

2

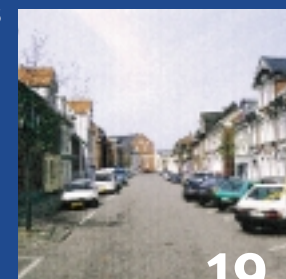
3

4

5

1 Langelinie

2 Skyttehusgade

3 Nørrebrogade

4 Vesterbrogade

5 Fredericiagade

KLASSICISME 1820-80

De ældste huse i områderne er fra 1820'erne. På det tidspunkt var det slut med at bygge i bindingsværk og med stråtag i byen. Det var især brandfaren, man var opmærksom på. Alle huse i Øst- og Vestbyen blev bygget med grundmur og tegltag.

De bedste eksempler fra denne periode først i århundredet er Jeppe Jensen Gården, Havnegade 30 (1827), "Kiddes Hus", Havnegade 21 (1846), og Havnegade 29 (1879). På dette tidspunkt var hovedstrømningen en meget stram arkitektur med pudsede facader, enkle udsmyk-

ninger (ofte kun vandrette og spinkle gesimser). Til gengæld blev der gjort meget ud af husenes proportioner, som skulle udtrykke renhed og klarhed.

Facaden på Havnegade 29 er godt nok pudset, men stueetagen er markeret ved kvaderpudsning. Vinduerne afsluttes med fladbuer i stedet for de lige linier, som var karakteristisk for den strenge klassicisme. Havnegade 29 kan betragtes som senklassicistisk, hvor der er arbejdet mere med detaljer end i Havnegade 21, hvor huset er behandlet som en helhed.

1

2

3

1 Havnegade 30, "Jeppe Jensen Gården"

2 Havnegade 21, "Kiddes Hus"

3 Havnegade 29

4 Langelinie 4, "Kammerraad Monrads Gaard"

5 Ørstedsgade 22

6 Havnepladsen 1

7 Jernbanegade 18

HISTORICISMEN 1850-1910

Midt i århundredet blev det for alvor nye tider med indførelsen af grundloven, næringsfriheden og begyndende industrialisering. Det gav sig udslag i en mere frigjort arkitektur, hvor antikens regler om det skønne og harmoniske for alvor blev brudt.

Arkitekturen blev mere individualistisk. Den enkelte arkitekt begyndte at skabe bygninger ud fra egne oplevelser, f.eks. fra rejser i udlandet, fremfor at følge regler og traditioner. Dette giver sig udtryk i stilefterligninger og sammensætninger med inspiration både fra gotikken, renæssancen og barokken. Fra denne periode stammer begreber som nygotik, nyrenæssance og nybarok.

Et godt eksempel på denne periode er Langelinie 4 (1854). Facaden er symmetrisk som en italiensk renæssancevilla, mens vinduespartierne foroven afsluttes med spidsbuer efter østerlandsk (byzantinsk) tradition. Huset er oprindeligt opført i 2 etager, hvor der senere er bygget en etage ovenpå (1895).

Et andet eksempel er Ørstedsgade 22 (1908), hvor altanerne med deres bærende søjler vidner om inspiration fra Venedig. Også konsul Windfeld Hansens store hus på hjørnet af Havnepladsen skal nævnes. Arkitekten var S.F. Kühnel, og huset blev opført i 1898. Det bærer præg af italiensk renæssance og fransk "slotsstil".

4

5

NATIONALROMANTIKKEN 1890 - 1915

Perioden er karakteriseret ved mange udsmykninger som gesimser og relieffer, der kun var ren dekoration. Husene måtte gerne se ud af mere, end de var. Gadefacaden var ofte den mest prangende, mens gårdfacaden var mere anonym.

Jernbanegade 18 (1883) har særligt mange facadeudsmykninger, der står i modsætning til husets størrelse.

Der kom en reaktion mod den løsslupne brug af historiske motiver fra de sydlandske kulturer. Flere arkitekter, bl.a. Martin Nyrop, der tegnede Københavns Rådhus, mente, at nok skulle man lære af historien, men det måtte være de særlige danske traditioner, der skulle videreføres.

Nationalromantikken betød en tilbagevenden til murværket fra de pudsede

facader. Murværket blev opfattet som mere dansk. Husene skulle præges af de typiske danske materialer og håndværkstraditioner. Det blev almindeligt med granitsokler og portaler. Enkelte dele af husene, f.eks. i kvistgavle, fik bindingsværk, dog mest som dekoration, der skulle betone det nationale. Mange af detaljerne blev hentet fra bonde- og herregårde.

Nationalromantikken kan især ses ved større ejendomme i Ørstedsgade og på Langelinie. I Ørstedsgade 16-18 (1911) giver især brugen af granit i sokler og portaler husene et nordisk præg.

I ejendommen Langelinie 16-18 (1906) er der arbejdet meget med dekorationer i murstenene. Tagkonstruktionen på villaen, Worsaaesgade 2 (1902), (nu menighedshus), leder

tankerne hen på herregårdens store ladebygninger. Også fabrikant Hess' villa, Flegborg 6 (1905), er et godt eksempel fra perioden.

Fælles for både de historiske og nationalromantiske bygninger var, at de i stadigt stigende grad efter århundredeskiftet ikke afspejlede det industri-samfund, som Danmark var ved at udvikle sig til.

1 Ørstedsgade 16-18

2 Langelinie 16-18

3 Worsaaesgade 2

4 Flegborg 6

7

1

2

3

4

NYKLASSICISMEN 1915-30

Før den industrielle stil for alvor vandt frem, måtte arkitekturen ud i en ny reprise. Det var igen klassicismen, der kom som reaktion på stilforvirringen. Vejle har også nogle eksempler fra denne periode. Den gamle gasværksbygning, Havnepladsen 5 (1915), har den samme puritanske værdighed som nogle af de mere betydende bygninger i landet. Bygningen er enkel og udformet med vægt på proportioner, vinduesrytmer osv.

Andre eksempler er Worsaaesgade 7 (1914) og 10 (1916), Ørstedsgade 25 (1914), Charlotteskolen, Worsaaesgade (1931-32).

1

2

3

4

5

FUNKTIONALISMEN 1930-50

Det er først omkring 1930, at industrisamfundet for alvor slår igennem i arkitekturen, og det er på et tidspunkt, hvor de fleste af områderne er udbygget.

Mange arkitekter mente, at karrébebyggelserne med de mange udsmykninger på bygningerne og orientering af stuen mod gaden hindrede et praktisk, økonomisk og socialt godt byggeri. Svaret herpå var funktionalismen, der skulle give lys og luft til boligerne, og alt i bygningerne skulle have en funktion.

Der var derfor ikke plads til udsmykninger i facaderne, der skulle stå rene og klare og gerne pudsede med flade tage, store stål-vinduer og altaner. De bedste eksempler er bebyggelsen Enghaven i Nyboesgade (1936), Ør-

stedsgade 44-48 (1934), Strandgade 7-9 (1934), og "Solgården" Vedelsgade-Orla Lehmannsgade (1938-40).

1 Havnepladsen 5

2 Worsaaesgade 7

3 Worsaaesgade 10

4 Ørstedsgade 25

5 Worsaaesgade, "Charlotteskolen"

6 Nyboesgade, "Enghaven"

(ombygget i 1997)

7 Ørstedsgade 48-44

8 Strandgade 7-9

9 Vedelsgade, "Solgården"

7

LITTERATUR

E. With-Pedersen: Optegnelser om Holmen og Hestehaven. (Vejle Byhistoriske Arkiv).

Tobias Faber: Dansk arkitektur. Arkitektens Forlag 1963.

Sys Hartmann og Villads Villadsen: Byens huse. Byens plan, Danmarks Arkitektur. Gyldendal 1979.

Hakon Lund: Danmarks bygningskunst. Hirschpung 1963.

Knud Millech og Kay Fisker: Danmarks Bygningskunst, 1951.

8

9

1

2

3

4

1 Vedelsgade 59

2 Skyttehusgade 25

3 Ågade 35

4 Ågade 37

Vejle Kommune
Teknisk Forvaltning